

2025:4

doi: 10.63310/edu.2025.4.55625

Passioner, värden och kontradiktioner: Tre röster om läsfrämjandets hinder och möjligheter

Magnus Persson

Malmö University
<https://orcid.org/0000-0002-9383-6944>
magnus.persson@mau.se

Elin Sundström Sjödin

Mälardalen University
<https://orcid.org/0000-0003-3732-2022>
elin.sundstrom.sjodin@mdu.se

Abstract

In an ongoing research project, we examine reading promotion work in Sweden, where reading is framed as being in crisis, and where different actors offer solutions for this. This article centres on three prominent and influential reading promoters in Sweden. The purpose is to highlight some of the passions, values, and contradictions that characterize discourses on reading and reading promotion. The theoretical and methodological framework draws on concepts from Science and Technology Studies. We investigate the following research questions: *What values are attributed to reading? What passions, threats, and contradictions emerge within the networks that these reading promoters participate in?* Our findings show that the informants are driven by strong passions and values that are both deeply personal and oriented toward society. They identify the absence of reading role models, along with digitization and social media, as significant threats. The reading-promotion networks that the informants initiate and/or participate in differ significantly in terms of magnitude and complexity. They consist of both human and non-human actors, and foster a shared belief in the fundamental importance of reading, while also exposing discursive cracks and contradictions.

Keywords: Litteraturredidaktik, Läsförämjande, Läsningens värde, Science- and Technology Studies, matters of care, Läsindustriella komplexet.

Inledning

Läsförämjande verksamheter såväl inom som utanför skolans värld har de senaste decennierna diversifierats och intensifierats på bred front i Sverige med aktörer som explicit säger sig verka för att läsningen, främst av böcker, ska öka. En omedelbar anledning till detta är naturligtvis de sjunkande resultaten i läsförämåga i storskaliga internationella undersökningar som PISA och PIRLS. Den oomtvistade, eller kanske 'black-boxade', för att tala med Latour (1987), utgångspunkten för det läsförämjande arbetet är att läsning är av avgörande vikt och betydelse för både individen och samhället (Graff 1979; Johns 2023; Persson 2012, Sundström Sjödin 2019a). Denna konsensus vilar initialt på starkast möjliga grund: Ingen skulle hävda att läsning inte är viktigt¹.

I vår studie undersöker vi läsförämjande aktörer som framför allt verkar utanför skolan och vi intar en kritisk analytisk position till denna ovan nämnda konsensus i det att vi avser att förstå men också problematisera de förklaringsmodeller som används för att peka ut en "läskris". Vi menar nämligen att när "läskrisen" konstrueras, så konstrueras oftast också en lösning på det problemet – och det är här stora skillnader i det läsförämjande arbetet blir uppenbara varpå vårt kritiska öga skärps. På frågan varför läsning är så viktigt börjar nämligen olika, ibland motstridiga, svar artikuleras. En särskilt viktig skiljelinje går enligt vissa forskare mellan instrumentella motiveringar av läsning (alltifrån stort ordförråd till framtida anställningsbarhet) och sådana som i stället förknippas med humanistiska ideal om *Bildung* (Lindsköld, Hedemark & Lundh 2020).

¹ Denna studie är en del av det pågående forskningsprojektet *Från ord till siffror. Hur läsning blir ett samhälleligt och didaktiskt problem*, som är finansierat av Vetenskapsrådet, i vilket vi undersöker framväxten av det vi kallar för *ett läsindustriellt komplex* (Sundström Sjödin, Persson & Pettersson 2024), med representanter för staten, vetenskapen, civilsamhället och marknaden. Inom detta komplex (sam)arbetar olika aktörer av olika slag – exempelvis ser vi internationella mätningar som en sådan aktör – för att konstruera läsning som ett didaktiskt och samhälleligt problem och där det också erbjuds lösningar på problemet.

Vi ser exempelvis risker med de diskurser om läsfrämjande där viktiga socioekonomiska förklaringar till barns bristande läskunnighet ersätts med individualpsykologiska och/eller moraliserande resonemang om exempelvis föräldrars bristande engagemang och kompetens. I kölvattnet av PIRLS 2023 blev det tydligt att det låga testresultatet berodde på de stora och växande skillnaderna mellan högpresterande och lågpresterande elever, detta på grund av ökande skolsegregation och ojämlik tillgång till litteracitet, i sin tur beroende på socioekonomiska faktorer som utbildningsnivå, språklig bakgrund, arbetslöshet och bostadsförhållanden (Kulturrådet 2024). Risken, som vi ser det, är att bokläsning används som enkelt recept för lösning på ojämlikhet i utbildning istället för att vara en effekt av att samhälleliga orättvisor bekämpas (se även Sundström Sjödin 2017; 2019b).

Forskningen om läsfrämjande i Sverige som fenomen är relativt sparsam och har till stor del fokuserat statens insatser inom det litteraturpolitiska och läsfrämjande området genom analyser av policydokument (Hedemark & Jonsson 2021; se dock den mer metodorienterade översikten i Andersson 2015). Det finns också en del forskning om specifika läsfrämjande praktiker, däribland *shared reading* (Forslid et al 2022), barnboksbibliotekariers läsfrämjande arbete (Hedemark & Lindberg 2018), och den växande marknaden för och användningen av lättläst litteratur för unga i och utanför skolan (Nordenstam & Olin-Scheller (2022). I denna artikel kommer fokus att vara på en annan del av det läsfrämjande arbetet: civilsamhället och, mer konkret, tre tongivande och inflytelserika läsfrämjares röster inifrån betydelsefulla och komplexa nätverk: Anne-Marie Körling, Martin Widmark och Elisabet Reslegård, som alla tre har lång och mångsidig erfarenhet som deltagare i och medskapare av läsfrämjande nätverk. I dessa eldsjälars narrativ tar läsfrämjandets myriader av aktiviteter konkret gestalt.

Syftet med denna artikel är att genom de tre informanternas röster synliggöra några av de passioner, värden och kontradiktioner som kännetecknar diskurser om läsning och läsfrämjande. Vissa av dessa utsagor och tankefigurer kan vara mer personliga medan andra pekar på återkommande mönster i talet om läsningens nödvändighet. Värden och värderingar är mångfacetterade och förhandlas och omskapas genom ”en fortlöpande process som försiggår via ett stort urval individuella aktiviteter och sociala och institutionella verksamheter” (Smith 2009, s. 32). Kontradiktioner kan innebära motsägelser och aporier men också samhälleliga motsättningar och konflikter (Jameson 1981). Vi vill med Latour (2004) och postkritiken inom litteraturstudierna (Anker & Felski (red.) 2017) ta *passioner* på allvar, och inte omedelbart avfärda dem som naiva,

alternativt som entydiga symptom på underliggande ideologier och föreställningar som det är den kritiska teorins uppgift att avslöja. De tre nyckelbegreppen kan arbeta tillsammans i olika konstellationer, till exempel kan passioner och kontradiktioner konstrueras dikotomiskt, men de kan naturligtvis också uttryckas på helt andra sätt. Ett passionerat omdöme om litteratur kan, men måste inte, bygga på en dikotomiskt arrangerad kritik av andra medier, som i sin tur kan inrymma kontradiktoriska drag. Artikeln utgår ifrån följande två frågeställningar: 1) Vilka värden tillskrivs läsning? 2) Vilka passioner, hot och kontradiktioner blir synliga i de nätverk som läsfrämjarna är delaktiga i och medskapare av?

Teoretiskt och metodologiskt ramverk

Det teoretiska och metodologiska ramverket för både vårt projekt och denna studie utgörs av Science and Technology Studies (STS). Ett grundantagande är att produktionen av kunskap alltid är en sociomateriell praktik som inbegriper ett stort antal såväl mänskliga som icke-mänskliga aktörer. I särskilt fokus är det komplexa arbete som krävs för att sanningspraktiker och rationaliteter kan etableras som vetenskapliga fakta, giltig kunskap och sunt förnuft (se t.ex. Latour 1987; 2005; Law 2004).

En grundläggande epistemologisk dikotomi som STS ifrågasätter är den mellan fakta och värden. Denna dikotomi, som ofta är en hierarki, är i intensivt sanningsproducerande arbete också i läsfrämjande praktiker och diskurser. För att bara ta ett färskt exempel. I en intervju med två kognitionsforskare i en av landets största dagstidningar sammanfattar skolreportern forskarnas budskap så här: ”Många av undervisningsmetoderna [i läsning] i svensk skola går rakt emot vad den samlade vetenskapen visar är bäst för att eleverna ska lära sig” (Leijnse 2024). Kognitionsforskarna förespråkar den läsinlärningsmetod som kallas ”phonics”, som enkelt uttryckt innebär en systematisk fokusering av hur ljud används för att bilda ord. En annan journalist uttrycker det så här: ”Tänk om läkarutbildningen inte lärde ut evidensbaserad medicin utan lät studenterna själva göra sina val mellan cellgifter, gurkmeja och virvlat vatten” (Kirsebom 2024). I detta exempel ser vi närmast övertydligt hur en specifik rationalitet framställs som den enda sanna och möjliga. Fakta, evidens och en enad vetenskap ställs dikotomiskt emot ovetenskapliga värderingar (ideologi, flum osv.). Produktionen av sanning förutsätter här vad Law (2004, s. 140)

EDUCARE

kallar en andrefierad frånvaro, dvs. icke-namngivna felaktiga uppfattningar om läsning. Denna frånvaro etablerar den egna positionen som sanning, samtidigt som den döljer att vetenskapen inte alls är enig, att det finns konkurrerande teorier om vad läsning är och hur den bäst förstås, lärs ut och beforskas (Barton 2007).

Med STS som ramverk handlar det just om att spåra hur bland annat dikotomier används för att skapa sanningar om och naturaliseringar av läsning. Dikotomier är på fler än ett sätt tveeggade. Laws resonemang om vetenskaplig metod går att översätta till dikotomiernas roll i diskurser om läsning och läsfrämjande: "They condense and manifest a version of reality, but as they condense it they re-enact it, they re-confirm it" (Law 2004, s. 116). De inte bara upptäcker och konstruerar en verklighet utan förstärker också den. I vår analys spårar vi dikotomier för att kunna urskilja passioner, värden och kontradiktioner. Dikotomierna kan hjälpa oss att få syn på större övergripande mönster och variationer i ett heterogent material, vilket kan tjäna som utgångspunkt för mer nyanserade och finkalibrerade iakttagelser kring uppfattningar om läsning. Samtidigt måste dikotomier (där så är befogat) dekonstrueras och så att säga vändas emot dem själva, en manöver som till exempel kan bli särskilt angelägen när det handlar om läsfrämjarnas motivationer och passioner. Med detta sagt så ansluter vi oss inte till den inom kultur- och samhällsteorin vanliga uppfattningen att dikotomier definitionsmässigt är "dåliga" (se diskussionen i Persson 2012, kap. 2). Som Haraway (2008, s. 144) uttryckt det kan de "emellanåt visa sig vara trevliga små redskap" som just genom sin binära konstruktion och "bullrighet" gör det lättare att upptäcka anspråk på att objektivt representera verkligheten. Dikotomier kan samverka med och förstärka varandra, men de kan också – och minst lika viktigt men inte alls lika uppmärksammat – kollidera och öppna för en destabilisering av hierarkier (Levine 2015).

Bruno Latour (2004) pläderar för en rörelse från "matters of fact" till "matters of concern". Fakta existerar inte i ett vacuum utan är alltid kontextuellt situerade: socialt, kulturellt, politiskt, historiskt. Detta synsätt innebär att kunskaper och värden/värderingar inte utgör skilda sfärer utan tvärtom alltid är intimt sammanvävda och föremål för kamp och förhandling mellan såväl samverkande som motverkande aktörer med olika intressen och perspektiv. En aspekt av vändningen mot "matters of concern" är ett starkare fokus på just passioner, något som enligt Latour den kritiska teorin alltför ofta ägnat sig åt att misstänkliggöra: "[I]f you are listening to what people are saying, they will explain at length how and why they are deeply *attached, moved, affected* by the works of art which 'make them' feel things. Impossible! Forbidden! To be affected is supposed to be mere

affectation” (Latour 2005, s. 236). Genom att som Maria Puig de la Bellacasa (2017) ta ett ytterligare steg och tala om ”matters of care” blir värden, känslor och etiska ställningstaganden än mer betydelsefulla att undersöka, något som kommer att vara vägledande som utgångspunkt för vår analys av de tre läsfrämjarnas förhållningssätt till läsning och läsfrämjande: Vad och hur bryr de sig om? Andra analysfrågor som vi ställt när vi undersökt vårt material har varit: Vilka aktörer blir synliga i de nätverk som beskrivs i narrativen, vilka relationer har de och hur värderas läsning i dessa nätverk?

Det empiriska materialet till denna artikel består främst av tre individuella intervjuer med läsfrämjarna. Till detta kommer ett litet urval texter av olika slag med kopplingar till informanterna och deras nätverk. Själva intervjuerna varade cirka 1,5 timme och genomfördes ansikte mot ansikte (Körling) samt på zoom (Widmark och Reslegård). Två av informanterna (Körling och Reslegård) gav oss helt på eget initiativ även skriftliga svar på frågorna. Intervjuerna kan beskrivas som semistrukturerade (Alvesson 2011), dvs. samtalet var inriktat på ett specifikt ämne (erfarenheter av och attityder till läsning och läsfrämjande) som forskarna bestämt. Projektet har godkänts av etikprövningsmyndigheten och informanterna fick i förväg ta del av projektets innehåll och deras roll i det, och fick också om så önskades ta del av den intervjuguide vi utgick ifrån. Guiden var utformad så att stort utrymme gavs också för andra inspel och frågor från såväl läsfrämjarna som forskarna. Informanterna fick en presentation och förklaring av Vetenskapsrådets forskningsetiska principer och hade möjlighet att ställa frågor till forskarna om eventuella oklarheter. Alla samtyckte till att framträda med sina riktiga namn, eftersom det i princip hade varit omöjligt att helt anonymisera informanterna, då de alla tre är offentliga och välkända. Dock behandlar inte intervjuerna känsliga uppgifter av något slag. I materialet ingår även en text som är medförfattad av Reslegårds son, och han har samtyckt till att medverka i studien med namn och att vi citerar texten.

Tre eldsjälar

Gemensamt för våra tre informanter är att de med stort engagemang– och stort genomslag – har ägnat sig åt ett intensivt och mångfacetterat läsfrämjande arbete i flera decennier. De är alla tre etablerade och välkända nationellt inom läsfrämjande arbete.

EDUCARE

Anne-Marie Körling är lärare, författare och debattör. Hon jobbade fram till 2010 som grundskolelärare, främst på låg- och mellanstadiet, och har fortfarande mycket kontakt med skolor, bland annat genom uppdrag som rör handledning och fortbildning. Körling har som författare skrivit både barnlitteratur och givit ut ett drygt dussin böcker om pedagogik och läsning, däribland *Väck läslusten i skolan* (2022) och *Pojkars läsande och lärande* (2023). Hon har medverkat i en mängd läskampanjer, till exempel Kulturrådets Väck boken, Barnradions bokpris och En bok för allas utgivning av skönlitteratur med koppling till Läslyftet – Skolverkets massiva satsning på kompetensutveckling av lärare och förskolepedagoger genom kollegialt lärande. Körling var Sveriges läsambassadör 2015–2017, och har erhållit flera prestigefulla priser för sitt läsfrämjande arbete, däribland Svenska Akademiens svensklärarypris (2006), Microsofts Innovativa lärarpris (2007) och Eldsjälspriset från Svenska barnboksakademin (2022).

Martin Widmark är tveklöst mest känd för den enormt framgångsrika barnboksserien om LasseMajas Detektivbyrå. Widmark har en bakgrund som mellanstadielärare, arbetade tio år i Rinkeby, och därefter åtta år med svenska för invandrare, innan han blev författare på heltid. År 2012 startade han projektet En läsande klass som fått ett mycket stort genomslag i svenska klassrum och vars syfte är att genom forskningsförankrade och enkelt tillämpbara pedagogiska metoder förbättra barns läsförståelse. Han var även initiativtagare till projektet Bokgåvor till förskolan som skulle resultera i att alla förskolor ska ha ett litet bibliotek och därmed stärka barns tillgång till litteratur (ett uppdrag som sedan tilldelades Kulturrådet 2018 och implementerades 2019). Widmark har tilldelats en mängd priser för sina böcker samt medalj av regeringen för sitt författarskap och sin läsfrämjande gärning.

Elisabet Reslegård är en central aktör inom svenskt läsfrämjande och har haft ett flertal samarbeten med både Körling och Widmark. Hennes bakgrund är inom kultursfären, där hon bland annat arbetat med film, konst och varit informationschef på Kulturhuset i Stockholm under en tioårsperiod. Hon tog initiativet till och var ledare för Dyslexikampanjen 1996–1998. Mest känd är hon för att ha startat och drivit Läsrörelsen, en läsfrämjande förening som sedan 2000 initierat många stora läsfrämjande projekt och läskampanjer med nationell spridning. Till de mest uppmärksammade av dessa hör samarbetet med McDonalds under åren 2001 till 2019, då leksakerna i ett Happy Meal en gång per år under en period ersattes av en barnbok. Ett annat projekt är Berättelser som förändrar, som under 2017 nådde ut till 200 högstadie- och gymnasieskolor över hela landet. Till de senaste initiativen hör att vara den samlande noden i

Sverige för Read Hour, en satsning som syftar till 1 timmes gemensam läsning på FN:s läskunnighetsdag 8 september och där kända och okända personer tilldelas rollen som läsande förebilder. Reslegård har erhållit flera priser, bland annat Kunskapspriset (Nationalencyklopedin) och priset för Årets folkbildare (tidningen Fönstret), båda 2002, och Bokmässans Bildningspris 2023.

Resten av denna artikel är disponerad på följande sätt. Först görs en analys av hur informanterna ser på läsandets värden, och varför läsning, inte minst av skönlitteratur, är så viktigt (inklusive för informanterna själva). Därefter fokuseras de läsfrämjande nätverken och frågan hur läsning och läsandets värden kan förvaltas, förmedlas och främjas genom initiativ, insatser och kampanjer av vitt skilda slag, från storskaliga och nationella till småskaliga och lokala. I analyserna av både läsandets värden och de nätverk som ska sprida och implementera dem kommer dikotomiers roll i artikulerandet av passioner, hot och kontradiktioner att särskilt uppmärksammas. Artikeln avslutas med en kort sammanfattande diskussion.

Läsandets värden

Att svara på frågan varför läsning är så viktigt kan vara svårare än man tror. Kontextuella faktorer spelar in: vem frågar och vem svarar i vilket sammanhang och varför? Är avsändaren staten (genom en utredning eller läroplan) och mottagarna landets lärare och elever, eller är situationen mer informell, som i till exempel en privat läsecirkel? För att komplicera saken ytterligare kan nämnas att svaren på frågan är historiskt föränderliga, liksom vad som egentligen avses med läsning. Ett återkommande drag är dock att det bortom alla meningsskiljaktigheter hos aktörerna finns en grundmurad konsensus om att läsning är viktigt (Persson 2007).

Att läsning spelar en central roll för våra informanter i egenskap av individer är naturligtvis inte förvånande, men ändå viktigt att ha i åtanke. Det är den egna passionerade hållningen till litteratur och läsning som utgör fundamentet för deras läsfrämjande praktiker. Samtidigt kan just starka känslomässiga aspekter av ens läsning och läsupplevelser vara svåra att verbalisera och beskriva diskursivt, också för professionella aktörer (se Balling 2016; Persson 2024). Vanliga katalysatorer är minnen av hur man knäckte den alfabetiska koden och hur de svarta tecknen på baksidan

plötsligt och omvälvande öppnade en magisk värld. Starka läsupplevelser kopplas ofta också ihop med särskilda platser, personer, ting och händelser, något som pekar på vikten av att uppmärksamma läsandets många omkringliggande faktorer (Persson 2024).

Reslegård beskriver sig själv som en person som läser av ”lust och nyfikenhet”. På frågan om egna starka läsupplevelser nämner hon allra först Peter Weiss *Motståndets estetik*. Hon minns hur hon läste den i ungdomen då hon varje sommar åkte från den mörka ettan på Söder till Kampementsbadet på Gärdet i Stockholm för att läsa och sola. Att litteraturen kan trigga igång minnen och starka känslor blir uppenbart när Reslegård mot slutet av intervjun berättar länge om *Fågeln i mig flyger vart jag vill*, Sara Lundbergs allåldersbok om konstnären Bertha Hansson:

Sara Lundbergs bok *Fågeln i mig flyger vart den vill*, om konstnären Berta Hanssons barndom i Jämtland i början av 1900-talet som präglades av mammans sjukdom i tbc, har berört mig starkt. Sara Lundberg är en våra främsta illustratörer och konstnärer. Jag gav den här boken till min mamma när hon var 98 år. Jag har gett den till vänner. Jag ger den även till unga människor. För den berättar en historia och den är så fantastiskt fin. Och just detta med tbc som ligger så nära vår tid. Hela min morfars familj dog i tbc. När han var tolv år fanns det ingen kvar. Han var helt ensam [...] Har ni inte läst den så gå och köp den. Den får ni inte låna på bibliotek. Den här måste ni äga. Ge den till andra. Det är en sådan vacker berättelse [...] Ja, den är fantastisk. (Reslegård, intervju)

Denna sömlösa mix av estetiska omdömen, personliga minnen och starka känslor illustrerar på ett kongenialt sätt Latours poäng, som citerades tidigare, om konstens förmåga att påverka och beröra människor: ”they will explain at length how and why they are deeply *attached, moved, affected* by the works of art which ‘make them’ feel things”. Gränserna mellan det som finns i respektive omkring boken är porösa. Boken som artefakt och gåva, bilder, berättelser, estetisk njutning, släkt, vänskap, glädje, sjukdom, sorg, död – allt spelar in i det nätverk av mänskliga och icke-mänskliga aktörer som just denna läsupplevelse är en del av och är med att skapa. Eller som Felski så koncist formulerar det: ”We activate a work [of art] as it activates us” (Felski 2017, s. 9).

Anne-Marie Körling beskriver sig själv som ”att det finns många läsare inom mig”. Nyfikenhet och en vilja att bli utmanad är sedan barndomen återkommande drivkrafter. Läsning framträder som en relationell aktivitet som både kan vara skrämmande och erbjuda tröst:

Jag läste Gäst hos verkligheten av Pär Lagerkvist då jag var mycket ung. Titeln var tilltalande då jag grubblade mycket på vem jag var och hur jag upplevde mig själv. Jag var för ung för att läsa den. Jag har

sedan dess alltid önskat att jag inte läst den. Den tog tag i mig på djupet och speglade en del av min problematik kring min pappas död. Men även om jag blev rädd då jag läste den tillhör den ännu en av de böcker jag läst som drabbat mig mest. Jag kan inte glömma den.

Att få ord. En mening ur en bok kan ge styrka. Jag är anhängig efter Estoniakatastrofen. Min mamma omkom. I samma anda förlorade jag min förmåga att tala. Jag var ett sprucket kärl med känslor som rann ut överallt. I diktsamlingen Östersjöar av Tomas Tranströmer fann jag tröst. Det var som en slags vila att få ord på det som var så rörigt i livet [---] Jag kunde vila där i korta sekunder, sekunder som blev till minuter och som sedan gav en slags stillhet i allt tumult. Så det är inte mängden. Det är alltid innehållet. Innehållet får resonans inom läsaren. Vad och vilken text som ger den resonansen kan vi aldrig veta. Det är hemligheten mellan texten och läsaren. (Kjörling, skriftligt svar)

Martin Widmark beskriver sig själv som en långsam och passionerad läsare. Litteraturen erbjuder en unik frizon från yttervärldens störningar.

Läsningen är ju som att komma in i skuggan efter en varm dag. Man får vara i fred, man får kalibrera sig med sig själv, man får fly verkligheten en stund. Man får träffa människor som man aldrig hade kunnat träffa annars och man får vara med om saker som man aldrig hade fått vara med om om man inte öppnat en bok [---] Vi lever bara en gång och alla lever sitt liv för första gången. Ingen har levt två gånger. Alla är ju nybörjare. Jag är ju nybörjare som 62-åring. [---] Det är där någonstans som jag ser att litteraturen har så himla mycket att ge oss. Den hjälper oss att tolka den korta stund vi har på jorden. (Widmark, intervju)

Litteraturen som källa till existentiell förståelse är alltså enligt Widmark ett av de starkaste argumenten för läsning. Ett annat handlar om att bli uppslukad och få en immersiv upplevelse, att texten aktiverar dig genom de frågor som intrigen bär på:

Genom undertexter måste författaren skapa frågor hos läsaren som sedan kommer driva hela läsoplevelsen för att få reda på om man har tänkt rätt eller fel. Det tror jag är det starkaste incitamentet i en bok över huvud taget. Jag tänker på den här barnboken som handlar om ett nystan, en liten garntråd som syns i ett rum. Och så måste man gå in i nästa rum för att se att garntråden fortsätter där [---] Ungefär så har jag börjat fundera på att det är det som driver mig framåt i en text eller en teaterpjäs eller en film. Jag vill få reda på om jag har tänkt rätt. (Widmark, intervju)

På ett mera övergripande plan lyfter våra informanter bland annat fram följande argument för (litteratur)läsning, där flertalet också förekommer i de personliga anledningarna till att de läser: läsning skapar inre bilder och gynnar fantasin, ger förståelse och empati för andra, kan utgöra en

EDUCARE

frizon och fungera som motmedel mot bland annat våld, väcker vår nyfikenhet och vetgirighet och gör oss till problemlösare, fungerar som existentiell vägvisare, möjliggör samtal och dialog, skapar gemenskap, erbjuder både igenkänning och främmandegöring, kunskap och njutning. Denna uppräkningslista är naturligtvis inte fullständig, lika lite som glimtarna från informanternas berättelser om sig själva som läsare. Men det är slående hur de hittills redovisade reflektionerna i stort sett utan undantag är positivt formulerade värden. Så var är de negativa värdena? Var är dikotomierna och hierarkierna?

Att läsa eller inte läsa? Så skulle den mest grundläggande dikotomin kunna formuleras. Och *att inte läsa* är följaktligen både det största hotet mot läsning och den största utmaningen för allt läsfrämjande, något som alla våra informanter understryker. Som Reslegård formulerar det: ”Att småbarnsföräldrar inte läser för sina barn. Och då är det också att de inte läser själva, för det är ju det här att barnen inte gör som man säger, de gör som man gör. Alltså de måste vara läsande förebilder” (Reslegård, intervju). Utan att på något sätt förringa betydelsen av och oron för detta, och utan att påstå att våra informanter ger uttryck för en sådan hållning, är det värt att påpeka att talet om läsande förebilder kan bidra till en dikotomiskt konstruerad diskurs i samhället, med skuldbeläggning som följd (Hamilton 2012): Du är antingen en god ansvarstagande förälder som läser för dina barn, eller så är du det inte. Som Elin Sundström Sjödin visat i sin analys av de svenska barnavårdscentralernas arbete med läsfrämjande finns det en risk både för att ansvaret för uppövandet av läsförmåga individualiseras och att det förläggs till de enskilda hemmen: ”Reading becomes an increasingly moral issue for parents, given that it is connected to their children’s health and future welfare” (Sundström Sjödin 2019b, s. 53). Här ser vi en risk att frågan om läsning i hemmen medikaliseras genom att identifieras och associeras med hälsa och hälsovård.

En annan central dikotomi som aktualiseras handlar om litteraturens och läsningens unicitet och värde i relation till andra medier och aktiviteter. När det gäller det största hotet mot läsning är Widmark mycket tydlig: ”Jag hävdar ju fortfarande att de nya [digitala] devices, att de har stört ut hela läsförmågan i ett helt land” (Widmark, intervju). Reslegård ser framför allt en fara i unga tjejers beroende av TikTok. Plattformen tog kontakt med Läsrörelsen och ville inleda ett samarbete, men fick nej: ”För framför allt tjejer kan sitta i timmar [...] och nu pratar jag allmänt om TikTok, man kan inte bara se BookTok [...] När det är som ett slags godispåse där man ska fånga människor. Så vi har inte gått in i ett samarbete med Google och inte heller med TikTok” (Reslegård, intervju). Körling pekar också på sociala medier som ett hot mot läsning: ”Att det är ytan som syns. Att läsa

handlar om kontakten med det inre inom läsaren och den syns inte i selfies och liknande” (Körling, skriftligt svar). Hon trycker särskilt starkt på att man måste lita på litteraturens egen kraft, och att den inte behöver ”sockras”:

Passa på att äta på McDonalds har jag hört lärare säga, för nu får man en bok [...] Det är väl bra att vi får en bok på McDonalds men det kanske inte är så vi ska förändra läsandet [...] Nej det måste ju sockras in. Ja det måste konverteras, sockras in och oj nu får vi en bok så kanske du upptäcker den och så gör du inte det [...] Det handlar inte om samhällstänk liksom. (Körling, intervju)

Att matmetaforer (godispåse, hamburgare, socker) används i dikotomiseringen av läsning är vanligt förekommande, både historiskt och i nutid. Dålig eller utebliven läsning jämförs med osunda livsmedel (Persson 2012; 2024). Så här uttrycker Widmark det: ”Det är ett så vansinnigt slöseri att inte läsa. Det är som att man bara kăkar skräpmat hela sitt liv och sedan så finns det ju fantastiskt god pasta med skaldjur och så där men man kommer aldrig dit för ingen öppnar dörren och ingen visar en det där” (Widmark, intervju). Det finns god och dålig litteratur och läsning på samma sätt som det finns god och dålig mat. Liksom för barnavårdscentralerna, där den goda litteraturläsningen jämförs med vitaminer, blir läsning en fråga om hälsa (Sundström Sjödin 2019b, s. 50ff).

En besläktad – och under hela moderniteten återkommande – dikotomi som aktualiseras är den mellan egenvärde och nytta. Generellt använder sig dock våra informanter av båda typerna av argument för läsning, och vid ett tillfälle ifrågasätts till och med meningen med dikotomin som sådan. Efter att en av forskarna utförligt redogjort för spänningar inom läsforskningen gör Widmark följande reflektioner:

Tyvärr skulle jag säga att jag inte känner igen bilden av de här två olika vägarna. Om den första vägen [nyttan] hade funnits där, då hade vi haft en jăkla massa kapital från det privata näringslivet som hade sponsrat läsförståelse lika mycket som de sponsrar operan i Stockholm. Då hade de förstått att här finns det potential för framtida entreprenörer, våra ingenjörer osv. Men de har inte gått in i det här tycker jag. Men jag tolkar dig snällt nu och tänker att du vill ha nyttogăngen här och så vill du ha läslustgăngen där. Och jag tycker inte att, eller rättare sagt nyttogăngen, morötter- och broccoligăngen, vi har tuggat på så länge nu [...] Jag menar vill du inte höra det så vill du inte höra det. Röker du och snusar du så gör du det oavsett vad forskningen säger. Och läsningens nytta är liksom inte ett problem om att folk inte har hört det. (Widmark, intervju)

Widmarks skepsis mot dikotomin kanske delvis kan ses mot bakgrund av hans långa erfarenhet av att arbeta med läsning kopplat till skolan, där ju läsningens nytta är en grundförutsättning. Hur som helst visar hans resonemang att dikotomier är kraftfulla men också sårbara. Både forskarna och informanterna använder sig av dem för att driva argument, visa på hot och formulera passionerade omdömen. Exemplet visar tydligt att forskarna inte har monopol på uppgiften och förmågan att när det upplevs angeläget ifrågasätta och dekonstruera dem. Belysande är också hur dikotomier sällan kommer ensamma, utan att de mer eller mindre explicit och medvetet drar med sig andra, gamla eller nya, tudelningar i olika konstellationer. Uppdelningen i god respektive ohälsosam konsumtion (grönsaker vs tobak) föregås av ett konstaterande att näringslivet inte förstått den självklara nyttan med läsning, utan prioriterar sponsring av högkultur i form av exempelvis opera. Här både antyds och osäkras dikotomin mellan såväl kultur och kommers som mellan högre och lägre kultur. På ett annat ställe i intervjun, i anslutning till resonemanget om de frågor intrigen ställer till läsare, framträder den sistnämnda dikotomin lite tydligare, men också här ses en tendens till destabilisering av etablerade hierarkier: ”Jag tror att man kanske hugger sig själv i foten om man har lite för hög kulturell svansföring när det gäller litteratur. Litteratur ska ju vara lustfyllt” (Widmark, intervju). Lite längre fram beskriver Widmark hur en del (underförstått experimentella högkulturella) författare gör det komplicerade till ett egenvärde: ”Man skriver inte med tanke på att läsaren ska förstå vad jag skriver. De skriver med total hybris. Ett statement mer än en roman: ’Jag vill vara den där författaren som skriver så här konstigt’” (Widmark, intervju). Denna utsaga kan kontrasteras med hur en av deltagarna på Sveriges Författarförbunds konferens om deras litteraturpolitiska manifest – som vi undersökt i en annan studie – uttrycker det: ”Bra litteratur är svår och krävande” (Sundström Sjödin, Persson & Pettersson 2024). Här ser vi hur gränser mellan läsning och icke-läsning, god och dålig läsning, högt och lågt, egenvärde och nytta, hälsosam och ohälsosam läsning osv. är inte ristade i sten. Levine skriver:

[A]s many different hierarchies simultaneously seek to impose their orders on us, they do not always align, and when they do collide, they are capable of generating more disorder than order [...] In fact, as they collide with other hierarchies and an array of other forms in social situations, hierarchies often go awry or are rerouted, and they can activate surprising and sometimes even progressive effects. (Levine 2015, s. 85)

När dikotomier är i arbete och möts eller kolliderar är det utifrån exemplen så här långt alltså långt ifrån självklart att de förväntade värdehierarkierna etableras. Denna oförutsägbarhet blir än mer påtaglig när vi nu vänder oss till de läsfrämjande nätverken.

Passioner, hot och kontradiktioner i läsfrämjande nätverk

I detta avsnitt kommer vi att ge några exempel på läsfrämjande nätverk som informanterna är delaktiga i och medskapare av. Det bör poängteras att det enbart rör sig om ett mycket litet urval, där vi heller inte har möjlighet att mer än i grova drag spåra formandet av nätverket och relationerna mellan några av aktörerna. Vi kommer i valet av exempel att röra oss från ett makro- till ett mikroplan, från det storskaliga till det (skenbart) enkla och vardagsnära. Liksom i föregående avsnitt är vi särskilt intresserade av passioner, hot och kontradiktioner, och vilket arbete som utförs av dikotomier i konstruktionen och artikulerandet av dessa.

Reslegård är mycket tydlig när det gäller vad som utgjorde katalysatorn för hennes läsfrämjande kall. Det var när hon upptäckte att sonen Max hade dyslexi: ”Han är ju upphovet till mitt engagemang”. Reslegård har mejlat oss en text hon gärna vill att vi läser före intervjun. Den heter ”Sagans kraft” och handlar om hur en ”avgrund” öppnade sig när sonen började skolan, om oförstående lärare och ”utredningar som avlöste varandra”. Det är en gripande text där sonen med egna ord berättar om hur konsten blev en frizon och ett avgörande stöd:

Kulturen gör att jag inte är ensam och olycklig som jag skulle kunna vara. Det finns en värld som är oändlig. Jag kan uppleva vad som helst. Jag kan se vad som helst från mitt rum. Kunna lyssna på en bok. Det kan vara jag och Dostojevskij. Det är jag i hans fantasi. Jag känner mig rikare än de flesta för jag är rik i upplevelser. Jag känner mig aldrig ensam. (Reslegård & Reslegård 2011)

Det är mot denna biografiska bakgrund Reslegård blir läsfrämjare, först som initiativtagare till Dyslexikampanjen 1996 och sedan 2000 och framgent som motorn och navet i Läsrörelsen. Att läsning verkligen är en fråga om passion och ett djupgående ”matter of care” (Puig de la Bellacasa 2017) råder det ingen tvekan om. I Reslegårds fall ser vi hur denna omtanke [care] fortfarande är en påtaglig drivkraft för henne, och detta gjorde sig gällande genom att hon i vår kontakt med henne själv lyfte fram det i förgrunden, inte minst genom att hon var mån om att vi i denna artikel inte skulle anonymisera sonen, utan istället använda hans namn (något som vi därför fick hans explicita samtycke till).

Att sammanfatta Läsrörelsens alla kampanjer och aktiviteter är snudd på omöjligt. I jubileumsskriften *Läsrörelsen 20 år* listas alla samarbetspartner genom åren, och de uppgår till 330

EDUCARE

(sic!) stycken (Läsrörelsen 2020, s. 81f). Det är sammantaget ett övergripande nätverk av enorm omfattning, som i sin tur kan brytas ned i olika nätverk med specifika aktörer beroende på kampanj och aktivitet. På listan finns representanter från alla områden av samhället: *staten* (Kulturrådet, Skolverket, Myndigheten för tillgängliga medier m.fl.), *civilsamhället* (bildningsförbund, stiftelser, fackföreningar, folkhögskolor, branschorganisationer, intresseföreningar, bibliotek m.fl.), *marknaden* (bokförlag, tidningar, pappersbruk, tryckerier, fysisk och digital bokhandel, medieföretag, reklambyråer m.fl.), *kulturen* (muséer, teatrar, festivaler, bokmässor, tidskrifter m.fl.) och *forskningen* (universitet och högskolor).

Att det uppstår motsättningar och motsägelser i nätverk av sådana magnituder är inte överraskande. Däremot är renodlade konflikter inte något Reslegård uppehåller sig vid i intervjun. Det stora hotet mot Läsrörelsen, menar hon, är att de aldrig uppburit något kontinuerligt verksamhetsstöd utan alltid tvingats söka pengar från externa finansiärer och sponsorer. Att hon själv är spindeln i nätet ”som sökt alla pengar och fått fram 85 miljoner under årens lopp” (Reslegård, intervju) är en styrka men gör också organisationen sårbar. Vi ser även hur det krävs en enorm arbetsinsats från Reslegård (och även från de två andra informanterna) för att behålla momentum i det läsfrämjande arbetet, inte minst i form av tid. Levine nämner apropå nätverksteoriens ökade genomslag i kulturstudierna ett antal begrepp – som vi menar ringar in Reslegårds multipla och kraftfulla aktörskap i det läsfrämjande arbetet väl;

path length, which counts the number of links that separate nodes; *network centrality*, which analyzes the popularity and importance of a node to the whole network; *hubs*, objects or persons that play a role in more than one cluster of nodes; and *hinges*, nodes that connect otherwise separate groups. (Levine 2015, s. 113)

Reslegård är utifrån samtliga Levines parametrar ovan en central aktör i nätverket: genom sin utsträckning, popularitet och betydelse, sin medverkan i en mängd olika kluster av läsfrämjande, samt sin förmåga att sammankoppla annars disparata grupper av aktörer. För att belysa hur komplext ett av dessa nätverk – och tolkningen av det – är kommer vi att dröja lite vid samarbetet med McDonalds. Bok Happy Meal pågick under åren 2001–2019 och handlar på ett kvantitativt plan om hisnande volymer: drygt etthundra olika boktitlar som gick ut i en total upplaga på 30 miljoner exemplar (Läsrörelsen 2020). Syftet med samarbetet med McDonalds var att ”nå många av de barn och barnfamiljer som inte alla gånger går till bibliotek och bokhandel” (Reslegård, intervju). Att etablera ett samarbete med vad många uppfattar som själva arketyper för

hyperkommersialism och skräp i såväl hälsomässig som kulturell mening inbjuder naturligtvis till kritik, något som en av författarna till denna text också formulerat (Persson 2012). Den kritiken arbetade utifrån en misstankens hermeneutik där dolda motsägelser och motsättningar, för sådana fanns det gott om, lyftes upp till ytan. Samtidigt finns det kanske nu anledning till viss nyansering.

Den kritiska analysen av Läsrörelsens stående motto, ”Ge dina barn ett språk”, pekade till exempel på hur vuxna interPELLERAS (Althusser 1976), ungefär som de nyblivna föräldrarna av barnavårdscentralen (Sundström Sjödin, 2019b), och avkrävs ett ansvar för att undgå skuldbeläggning. Mottot tolkades entydigt som uttryck för en bristdiskurs där barn antas sakna eller ha ett otillräckligt språk (Persson 2012). Men Reslegård poängterar i intervjun: ”Inte ge *ditt* barn ett språk utan ge dina barn, det är allas våra barn. Det är det det handlar om, oavsett om du är förälder eller syskon eller farförälder eller jobbar i förskolan eller skolan” (Reslegård, intervju). På andra ställen i intervjun talar hon om det kompetenta barnet och lyfter vikten av gemensam läsning och att aldrig underskatta barns vilja att lära sig: ”Man måste hitta förmågan hos varje barn” (Reslegård, intervju).

En ledstjärna i samarbetet med McDonalds var också att ha fullständig kontroll över den litterära delen. Vid något tillfälle ville företaget lägga sig i bokurvalet, men utan framgång. Ett återkommande honnörsord är ”kvalitet i exakt allting” (Reslegård, intervju): alltifrån bokens konstnärliga värde till översättning, formgivning, papper och pärmar. Dessa nyanseringar löser inte upp de i den tidigare kritiska analysen utpekade dikotomierna och kontradiktionerna – mellan litterärt kulturarv och stenhård kommersialism, mellan goda böcker och junk food – men de får en mindre definitiv form, och öppnar för mer pragmatiska synsätt. Reslegård sammanfattar erfarenheten av samarbetet: ”Jag tror att det här har betytt oerhört mycket för väldigt många människor, och kanske människor som annars inte har barnböcker. Så jag brukar säga: Väck mig mitt i natten så kan jag försvara samarbetet. För det har inneburit någonting” (Reslegård, intervju). Samtidigt infinner sig ändå den etiska och politiska frågan här – och i det läsfrämjande arbetet i stort – om vilka gränser som dras mellan olika aktörer i termer av vilka samarbeten som är möjliga och önskvärda och vilka som inte är det. Kan vinsterna för läsfrämjande kompensera för brister avseende exempelvis miljöarbete, arbetsförhållanden, och social rättvisa? Vi menar inte att detta är enkla frågor, men de måste ställas.

EDUCARE

Frågan om läsfrämjandets relation till marknaden aktualiseras, som vi redan sett exempel på, också hos Widmark. Han är en av landets kommersiellt mest framgångsrika barn- och ungdomsboksförfattare. Han har skrivit över hundra böcker riktade till barn och ungdomar, som sålts i över 12 miljoner exemplar och översatts till närmare fyrtio språk. Serien om LasseMaja har även blivit julkalender, tevespel, byggsats, pjäs på Dramaten, filmer, pysselböcker, kortspel samt sedan 2023 genom LasseMajas Deckarhus också ett fysiskt besöksmål i Gamla Linköping där barn kan vara med och lösa mysterier. LasseMaja som textuniversum (Lundström & Olin-Scheller 2010) handlar om ett vittförgrenat nätverk av olika estetiska artefakter förmedlade genom olika medier och i olika format. Men det handlar naturligtvis också om produkter på en marknad. Vi frågar Widmark hur han ser på bokseriens alla avknoppningar och den merchandise som uppstått kring varumärket. Han är generellt positiv, så länge ”grundvärdena i LasseMajas värld” (Widmark, intervju) respekteras. Han pekar på att man kan komma till böckerna från ett annat medium och vice versa: ”Jag tycker det är underbart, för jag förstår att läsning går till på många olika sätt. Vägen in. Nyfikenheten. Om LasseMaja leder till att man går på bibblan och lånar en bok om dem eftersom man sett dem på teve. Man får se det som att det inte konkurrerar med varandra” (Widmark, intervju).

Samtidigt beskriver ju Widmark de nya digitala teknologierna som en kraft som ”stört ut hela läsförmågan i ett helt land”. En tolkning är att det nya medielandskapet uppvisar ett janusansikte som både innebär möjligheter att förstärka och förmera ett visst textuniversum genom konvergerande teknologier och samverkande omkringläsande praktiker (Jenkins 2006; Persson 2024), men också hot – konkurrerande distraktioner som leder bort från boken och läsandet. En snarlik dikotomiserande beskrivning görs av LasseMajas Deckarhus, som kontrasteras med anordnandet av barnkalas på ett vanligt lekland:

Vi ska göra likadant i Deckarhuset men jag har sagt till dem som arrangerar att jag vill ha ett litterärt barnkalas. Jag vill ha högläsning, jag vill ha dockteater, jag vill ha deckare, att man skriver deckare tillsammans. Så vi ska göra en kommersiell satsning på barnkalas men vi ska göra det med ett innehåll som leder barnen in i litteraturen och kulturen snarare än i att bara rasa av sig. (Widmark, intervju)

En kritisk läsning av denna utsaga erbjuder sig enkelt: en dikotomi upprättas mellan litteratur, kultur, mening, innehåll – och dess motsatser. Ja, men innebär det med nödvändighet att det vanliga leklandet nedvärderas eller misstänkliggörs? En annan tolkning är helt enkelt att en etablerad form (barnkalas på lekland) lånas och omfunktioneras för att uppfylla andra syften. Istället för ”bra” och

”dåliga” lekland får vi en mer deskriptiv och mindre normativ dikotomi mellan olika typer av platser med olika funktioner. Som Levine (2015, s. 84) påpekar så är alla binära dikotomier inte hierarkier, och alla hierarkier är inte binära dikotomier.

Widmark arbetar liksom Reslegård gärna med mycket storskaliga projekt som skall nå ut till så många som möjligt, helst över hela landet. I samband med En läsande klass kontaktades skönlitterära författare för att ge sitt godkännande att medverka med texter i projektet:

Alla tillfrågade förutom en person, det var ju hundratals författare, sa självklart. Tranströmer självklart. Ulf Stark självklart. Astrid Lindgrens barnbarn självklart. Så att alla upplät sina texter under en period av fem år. Och sen så kunde vi då skicka ut tiotusen studieplaner [som] gick ut till alla låg- och mellanstadieskolor i Sverige. Gratis. [...] Och de här figurerna, spågumman och cowboyn och detektiven, reportern och artisten finns ju upptryckta i nästan vartenda klassrum i Sverige idag och används [...] Och jag vill tro att jag var med och påverkade PISA-resultaten som kom strax därefter. (Widmark, intervju)

I ett annat projekt var målet att varje förskola skulle ha ett eget litet bibliotek: ”Det hade jag ju räknat på förstås och det visste jag ju att med de rabatter som förlagen kommer att ge. [Vi behöver] 50 miljoner så har vi 100 böcker på 10 000 förskolor” (Widmark, intervju). Medel beviljades av regeringen.

Nu är Widmark engagerad i Uppåkrastiftelsen, vars utgångspunkt är de pågående arkeologiska utgrävningarna av Nordens största bosättning från järnåldern. Stiftelsen har knutit ett vetenskapligt råd till sig i vilket bland andra historikern Dick Harrison och docenten och astronauten Christer Fuglesang sitter. Till aktörerna i detta nätverk hör även Microsoft som lanserat Uppåkra i Minecraft Education Edition ”så att barn och ungdomar *i hela världen* kan upptäcka den begravda staden” (Microsoft 2022, vår kursiv.). Widmarks dröm är att kunna bredda tillämpningarna av läsförståelsestrategierna från En läsande klass till mer generella strategier för kunskapsinhämtning genom att integrera dem i programvara från företaget. Den högt ställda ambitionen formuleras så här av Widmark: ”Och där är den kittlande tanken nu att vi ska få in det här med läsförståelse i alla Windows-datorer” (52:20). Widmark talar länge och passionerat om projektet: ”Så där är mitt hjärta nere i Uppåkra utanför Lund [...] Och här brinner hjärnan i gång på mig. Den pedagogiska delen av den. För att jag förstår att det här skulle kunna revolutionera hela pedagogiken” (Widmark, intervju). Nätverket som framtonar i dessa beskrivningar framstår som nästan osannolikt

gränsöverskridande. En arkeologisk utgrävning möter mänskliga och icke-mänskliga aktörer som forskare (och kändisar), pedagoger, författare, barn, dataspel, läsförståelsestrategier, arkeologiska redskap, fakta och fynd – och världens största multinationella företag inom programvaruutveckling.

Dessa storskaliga satsningar på läsning är bara en sida av det läsfrämjande arbete våra informanter arbetar med. Körling har också deltagit i större kampanjer, och sprider även sina tankar genom föreläsningar och sitt författarskap, men hon arbetar generellt mycket mera ”hands on” och närmare eleverna och barnen. Hon säger att ”de offentliga sammanhangen har jag aldrig sökt upp” samtidigt som hon genom sin långa gärning ”är en röst” som människor lyssnar på, vilket kan upplevas som en potentiell kontradiktion (Körling, intervju). Hon praktiserar vad hon kallar ett ”lågaaffektivt” läsfrämjande: ”Jag är den mest tysta läsfrämjande människa som finns” (Körling, intervju). Detta bygger på ett medvetet pedagogiskt val där långsamhet, eftertanke och agens utgör återkommande ledord. Körling värjer sig mot både pekpinnar och predikningar om läsningens värde: ”Om jag ska läsfrämja och det behövs så mycket övertalningsförmåga för att få barn att läsa, då är det nog något fel [...] Jag vill att boken gör arbetet så att de läser” (Körling, intervju). Körling menar att man som pedagog måste lita på litteraturens egen kraft, och liksom Widmark och Reslegård ser hon underskattning av barnen som en stor fara. Körling ger åtskilliga exempel på hur också elever som är motvilliga att läsa kan ändra inställning genom små och genomtänkta pedagogiska grepp:

Att egentligen tänka att det vi gör ska vara så förankrat så att eleverna vill göra det. Kan göra det [...] Just nu har vi jobbat jättemycket med poesi. Och då gör jag allt gemensamt. När jag börjar med en strof av någonting. ”Snöns tystnad” av [Orhan] Pamuk. Inledningen. Och så kommer eleverna. [...] Snöns tystnad. Och så säger jag ingenting om det. Kan du komma på något? Jag behöver hjälp. Då börjar en elev: Snöns ... snöns storhet. Jag är helt upptagen av att skriva [på tavlan] Eleverna bara pumpar in meningar. Och jag bara skriver, skriver, skriver. Sen säger de så här: Ann-Marie, snälla kan du sluta skriva? Vi vill skriva egna. Och sen säger jag att ”Snöns tystnad” är av en nobelpristagare. Och dom bara: Har vi läst en nobelpristagare?! [...] Och sen händer det och då vill de inte sluta. För de är engagerade, de är aktiva. Och då blir mitt uppdrag ett helt annat. Lyssna. Samtala (Körling, intervju).

Här bildar en kombination av (hög)läsning, lärarens och elevernas muntliga utsagor och skrivande en literacyhändelse (Barton 2007) präglad av en noga genomtänkt men samtidigt ”lågaaffektivt” pedagogisk strategi som öppnar för överraskningar. Målet är inte så mycket att väcka utan att

utveckla den nyfikenhet på språk och litteratur som Körling är övertygad om någonstans redan finns hos eleverna, och att de blir aktörer i ett gemensamt meningsskapande nätverk.

Vi har redan sett åtskilliga exempel på hur både mänskliga och icke-mänskliga aktörer kan spela viktiga roller i läsning och läsfrämjande: från mat och dataspel till barnkalas och arkeologiska utgrävningar. Läsning handlar inte bara om en text och en läsare, eller om en lärare och hennes elever, utan om ett omkringliggande nätverk av artefakter, aktiviteter, händelser, platser och affekter (Persson 2024). Även till synes oansenliga ting som en vanlig väska kan visa sig vara en kraftfull läsfrämjande aktör (se Sundström Sjödin & Wahlström 2021 för ett mer tveeggat exempel). Körling har alltid med sig en väska med böcker, och väskan blir något av ett ledmotiv när hon berättar om sitt läsfrämjande under intervjun. Hon säger inget särskilt till eleverna om väskan, den bara finns där, och det triggas nyfikenheten hos dem. En blyg pojke på mellanstadiet söker en dag upp henne på rasten:

Och då frågar han: Vems är de där böckerna i din väska? Ja, jag får ju en massa böcker [säger jag] Jag tänker att han vill ha böckerna. Och då måste jag ju vänta. Är det så att du vill behålla den där boken, ja då gör du det. Så han har behållit alla böcker. Men så kommer nästa berättelse. Han lånar ut dem i sin tur. Så nu har hans syrra läst en av dem. Och det är fem stycken av hans kompisar som läser de böckerna som han har [...] Jag säger ingenting. Men det kräver så mycket. Håll käften. Håll käften. Säg ingenting. (Körling, intervju).

Även om vi kan anta att boken som artefakt och innehåll utövar en dragningskraft så är det alltså väskan som framstår som den viktigaste aktören här, en aktör som i förlängningen öppnar för fortsatt läsfrämjande men nu ”underifrån” med pojken, hans syster och kompisar som aktörer. På samma sätt blir Körlings *tystnad* lite paradoxalt en aktör, där den passion som aktiveras hos henne måste undertryckas (inte uttrycka till exempel glädje, beröm, förvåning, stolthet, förundran inför det oförutsägbara förloppet). Anekdoten illustrerar tydligt STS grundantagande om distribuerad agens, det vill säga att ett socialt fenomen, som i det här fallet läsning, inte utgör ett naturligt och enhetligt ontologiskt faktum utan är något som *görs* genom att olika (ibland radikalt heterogena) typer av aktörer ingår i kontingenta relationer med varandra. Det är i sådana processer och relationer som läsandets värden skapas:

[P]rocesses of valuation and the production or performance of value(s) are not reducible to human agency or exclusively human social relations, but instead depend on dense entanglements of distributed agency within assemblages involving humans as well as nonhuman actors – entities that can do things, affect others and produce effects through their implication in heterogeneous assemblages. (Fredriksen 2014)

Dessa processer är aldrig neutrala, de handlar om något, betyder något. Våra exempel visar sammantaget att läsningens värden är under ständig förhandling och omförhandling, att de är ”matters of concern” och ofta också ”matters of care”.

Avslutande diskussion

I vår studie av de läsfrämjande nätverk som våra informanter beskriver synliggör vi några av de passioner, värden och kontradiktioner som vi menar kännetecknar nutida diskurser om läsning och läsfrämjande. Vi visar genom dessa tre exempel tydligt på förekomsten av ett komplext, heterogent och ibland motsägelsefullt läsfrämjande arbete där konsensus både är grundmurad och samtidigt skör. Detta är den grundläggande kontradiktion för läsfrämjande som vi vill lyfta fram. En närliggande kontradiktion är att läsning ses som på samma gång överlägsen och hotad.

Alla de tre läsfrämjarna drivs av starka passioner och värderingar om litteraturläsning som är såväl djupt personliga som samhällsorienterade. Passionerna handlar till exempel om formativa minnen och upplevelser (både positiva och svåra), inlevelse och socialt engagemang, inre världar som både vidgar jaget och verkligheten. Dessa passioner och värden kan inte reduceras till vare sig naivitet eller ideologi, även om inslag av det sistnämnda (naturligtvis) förekommer. Litteraturen beskrivs som relationell där läsningen skapar multipla läsare och starka känslor.

Resonemang om läsandets värden tenderar i vårt material att bli mer dikotomiska när kontexten inte är den personliga relationen till litteratur utan handlar om läsningens villkor i skola och samhälle. Att läsa eller inte läsa, detta är den ödesmättade och allt avgörande kärndikotomin: läsningen görs därför av många aktörer delvis till en kvantifierad fråga: snarare än att man läser fel böcker, så läser barn för lite, föräldrar läser för sällan för sina barn osv. Samtidigt är det *innehållet* i det lästa som betonas i vårt material och som väcker våra informanters känslor och passionerade inställning, och renodlat instrumentella legitimeringar av läsning är ovanliga. Att använda dikotomier är en stark sannings- och värdeskapande praktik. Dikotomier (re)produceras och används flitigt i vårt material, till exempel mellan boken och nya medier, egenvärde och nytta, högt

och lågt, hälsosamt och ohälsosamt. Vår analys visar dock att dikotomier inte per automatik etablerar hierarkier, utan att deras effekter kan vara oförutsägbara, och att dekonstruktionen av dem inte är något som kritisk forskning har monopol på.

De läsfrämjande nätverk som informanterna initierar och/eller medverkar i skiljer sig kraftigt åt i termer av magnitud och komplexitet. De kan ha nationella (och till och med globala) anspråk, eller vara av mer lokal och läsarnära karaktär. Här samarbetar stora och mäktiga aktörer, priser och beviljade medel från Svenska Akademien och regeringen, men också enskilda elever som delar med sig av böcker och lästips, och lärare som återhållsamt tittar på. Nätverken består av såväl mänskliga som icke-mänskliga aktörer, till exempel författare, astronauter, dataprogram och väskor med böcker. Människor, diskurser och materialiteter väcker starka känslor och inspirerar våra tre informanter i deras arbete, och de läsfrämjande nätverken drivs av starka värden och passioner. Här förhandlas en konsensus om läsningens som något naturligt gott fram, men det genererar även kontradiktioner, där det som är orsak till problemet (exempelvis digitaliseringen) ofta är en del av lösningen, och där aktörer med radikalt olika ”cares” samarbetar.

Referenser

- Althusser, L. (1976). *Filosofi från proletär klasstandpunkt*. Cavefors.
- Alvesson, M. (2011). *Interpreting Interviews*. Sage.
- Andersson, J. (2015). *Med läsning som mål. Om metoder och forskning på det läsfrämjande området*. Statens kulturråd.
- Anker, E. S. & Felski, R. (2017). *Critique and Postcritique*. Duke University Press.
- Balling, G. (2016). What is a Reading Experience? The Development of a Theoretical and Empirical Understanding. I: P. M. Rothbauer, K. I. Skjerdingsstad, L. McKechnie & K. Oterholm (red.), *Plotting the Reading Experience. Theory, Practice, Politics*. (37–53). Wilfrid Laurier Press.
- Barton, D. (2007). *Literacy. An Introduction to the Ecology of Written Language*. Blackwell.

- Felski, R. (2017). Being Diplomatic: On ANT and Literary Studies. Presentation på ANT across the Disciplines-conference, SDU, Odense, Denmark, September 21.
- Forslid, T., Ohlsson, A., Rydbeck, K., Skjerdingsstad, K.I., Steenberg, M. & Tangerås, T.M. (2022). *Shared Reading i Skandinavia: forskning og praksis*. ABM-media AS.
- Fredriksen, A. (2014). *Assembling Value(s). What a focus on the distributed agency of assemblages can contribute to the study of value*. LCSW Working Paper Series, 7.
- Graff, H. J. (1979). *The Literacy Myth. Literacy and Social Structure in the Nineteenth Century City*. Academic Press.
- Hamilton, M. (2012). *Literacy and the politics of representation*. Routledge.
- Haraway, D. (2008). *Apor, cyborger och kvinnor*. Symposion.
- Hedemark, Å. & Jonsson, E. (2021). Läsning för framtidens samhällsmedborgare: en studie av dåtidens och nutidens svenska kulturpolitiska debatter om barns läsning. *Nordisk Kulturpolitisk Tidskrift*, 24(2), 120–138. <https://doi.org/10.18261/issn.2000-8325-2021-02-03>.
- Hedemark, Åse, & Lindberg, J. (2018). Babies, Bodies, and Books—Librarians' Work for Early Literacy. *Library Trends* 66(4), 422-441. <https://dx.doi.org/10.1353/lib.2018.0011>.
- Jameson, Fredric (1981). *The Political Unconscious. Narrative as a Socially Symbolic Act*. Methuen.
- Jenkins, H. (2006). *Convergence Culture. Where Old and New Media Collide*. New York University Press.
- Johns, A. (2023). *The Science of Reading. Information, Media, and Mind in Modern America*. University of Chicago Press.
- Kirsebom, L. (2024). “Vi har alltså lärare som inte fått lära sig hur man undervisar i läsning”. *Sydsvenskan* 240122.
- Kulturrådet (2024). *Att främja läsning för barn och unga. Vad säger forskning om läsfrämjande för och med unga i unga i områden med socioekonomiska utmaningar*. Statens kulturråd.

- Latour, B. (1987). *Science in action: How to follow scientists and engineers through society*. Harvard University Press.
- Latour, B. (2004). Why Has Critique Run out of Steam? From Matters of Fact to Matters of Concern. *Critical Inquiry*, 30, 225–248. <https://doi.org/10.1086/421123>.
- Latour, B. (2005). *Reassembling the Social. An Introduction to Actor-Network-Theory*. Oxford University Press.
- Law, J. (2004). *After Method. Mess in Social Science Research*. Routledge.
- Leijnse, E. (2024). Forskare: Så gör den svenska skolan fel. *Sydsvenskan* 240110.
- Levine, C. (2015). *Forms. Whole, Rhythm, Hierarchy, Network*. Princeton University Press.
- Lindsköld, L., Hedemark, Å. & Lundh A. (2020). Constructing the Desirable Reader in Swedish Contemporary Literature Policy. *Culture Unbound. Journal of Current Cultural Research*, 12(2), 256–274. <http://doi.org/10.3384/cu.2000.1525.20200527c>
- Lundström, S. & Olin-Scheller, C. (2010). Narrativ kompetens. En förutsättning i multimodala textuniversum? *Tidskrift för litteraturvetenskap*, 40(3–4), 107–117. <https://doi.org/10.54797/tfl.v40i3-4.11926>.
- Läsrörelsen (2020). *Våra tjugo första läsår. Läsrörelsen 2000–2020*. https://www.lasrorelsen.nu/wordpress/wp-content/uploads/Läsrörelsens-första-20-år_2000-2020.pdf. Hämtat 240616.
- Microsoft (2022). Nu avtäcks det förhistoriska maktcentrumet Uppåkra i Minecraft”. <https://news.microsoft.com/sv-se/2022/10/27/nu-avtacks-det-forhistoriska-maktcentrumet-uppakra-i-minecraft/>. Hämtat 240228.
- Nordenstam, A. & Olin-Scheller, C. (2022). *Lättläst: bokmarknad, ungdomslitteratur, skola*. Gidlunds förlag.
- Persson, M. (2007). *Varför läsa litteratur? Om litteraturundervisningen efter den kulturella vändningen*. Studentlitteratur.

- Persson, M. (2012). *Den goda boken. Samtida föreställningar om litteratur och läsning*. Studentlitteratur.
- Persson, M. (2024). *Passionerad läsning. Texter om litteratur, kritik och känslor*. Carlssons Bokförlag.
- Puig de la Bellacasa, M. (2017). *Matters of Care. Speculative Ethics in More Than Human Worlds*. University of Minnesota Press.
- Reslegård, E. & Reslegård, M. (2011). Sagans kraft. E-post till författarna.
- Smith, B. H. (2009). Värde/värdering. I: A. Mortensen (red.), *Litteraturens värden*. Brutus Östlings bokförlag Symposion.
- Sundström Sjödin, E. (2017). Tracing reading to the dark side: Investigating the policy producing reading and readers in detention homes. *Discourse: Studies in the Cultural Politics of Education*, 39(6), 887–900. <https://doi.org/10.1080/01596306.2017.1306486>.
- Sundström Sjödin, E. (2019a). *Where is the Critical in Literacy? Tracing performances of reading, readers and non-readers in educational practice*, Örebro Studies in Education, 59, Örebro Studies in Educational Science with an emphasis on Didactics, 18.
- Sundström Sjödin, E. (2019b). Creating the Valuable. Reading as a Matter of Health and Successful Parenthood. *Discourse. Studies in the Cultural Politics of Education*, 40 (1), 46–60. <https://doi.org/10.1080/01596306.2018.1549703>.
- Sundström Sjödin, E. & Wahlström, N. (2021). Reading in the wing chair. The shaping of teaching and reading bodies in the transactional performativity of materialities. *Educational Philosophy and Theory*, 53:9, 920–930. <https://doi.org/10.1080/00131857.2020.1814739>.
- Sundström Sjödin, E., Persson, M. & Pettersson, D. (2024). Läsning, ekologi och siffror. Sanningspraktiker hos en läsfrämjande aktör. *Språk och litteratur: En omöjlig eller skön förening? SMDI-15. Studia Rhetorica Lundensia nr. 8*.